

УКРАЇНСЬКЕ НАРОДНЕ ГОНЧАРСТВО І ЙОГО ТЕРМІНОЛОГІЯ

Щербина Е.Б., ст.викладач кафедри українознавства,
Миргородська Н.В., аспірант

Харківська державна академія дизайну і мистецтв

Анотація. У даному дослідженні розглядаються етапи розвитку народного гончарства і формування його термінологічної лексики.

Ключові слова: керамічні осередки, терміносистема, омоніми, словотворча модель.

Аннотация. Щербина Э.Б., Миргородская Н.В. Украинское народное гончарство и его терминология. В данном исследовании рассматриваются этапы развития народного гончарства и формирование его терминологической лексики.

Ключевые слова: керамические центры, терминсистема, омонимы, словообразовательная модель.

Annotation. Shcherbina E.B., Mirgorodskaya N.V. The Ukrainian National Earthenwares and its terminology. This article is shown the stages of development national earthenwares and the formation of its vocabulary terminology.

Keywords: ceramic centers, term system, homonyms, word formation model.

Постановка проблеми. Українське гончарство, маючи славетні сторінки історії, є невичерпним джерелом знань і предметом дослідження багатьох дисциплін, у тому числі мистецтвознавства, етнографії, лексикології.

На жаль, словник термінологічної лексики самого гончарства, як і секрети його ремесла, відомі лише вузькому колу фахівців. Детальне висвітлення допоможе мистецтвознавцям і етнографам при вивченні традицій українського гончарства, одночасно сприяючи збагаченню термінологічної лексики української мови.

Мета статті. Визначення шляхів формування гончарного мистецтва в Україні і, як один із виявів його усвідомлення, – збір і систематизація словникового запасу гончарів, його семантичний і структурний аналіз.

Аналіз досліджень і публікацій. Основою даного дослідження слугували наукові праці, статті, присвячені питанням формування народного гончарства в Україні і його розвою у різних регіонах [3,4,5,7,8,9]. Одночасно розглядалися публікації, які досліджували особливості виникнення і розвитку термінологічної лексики в галузі народного гончарства як предмета наукової інтерпретації цього мистецького явища [1,2,6].

Однак, ще й досі мало праць, де б розглядалися особливості розвитку народного гончарства України і у зв'язку з цим вироблялася подальша систематизація, аналіз термінологічної лексики сучасних гончарів.

Результати дослідження. Українське гончарство, маючи славі сторінки свого історичного розвитку (кераміка епохи неоліту, ранньослов'янська, черняхівська, давньоруська і середньовічна), свого найвищого рівня досягло у XVII-XVIII ст. Удосконалилися технічні прийоми і художні засоби виразності, набули поширення розпис, фляндрування, зелена й коричнева полива. Вироби також розписували ангобами і емалями, що дало змогу перейти до багатоколірного декору. Панівне місце посіли рослинні квіткові орнаменти, вигадливі картуші і традиційні геральдичні знаки-мотиви, популярними були фігурні композиції, передовсім на мисках і кахлях.

У цей час у давніх керамічних осередках України (Київ, Васильків, Умань, Чернігів, Батурич, Глухів, Миргород, Полтава, Харків, Бар, Бутнівка, Кам'янець-Подільський, Смотрич, Коломля, Снятин, Львів, Хуст, Ужгород та ін.) були створені гончарські цехи.

Слобожанська цехова кераміка в головному центрі виробництва, Харкові, у XVII ст. вирізнялася тисненими геометричними візерунками, подібними до різьблених на дереві, і синьою кобальтовою поливою. У наступному столітті поширився поліхромний розпис мисок, дзбанків тощо.

У XIX ст. кожний район гончарного промислу мав характерні художні особливості виробів, які залежали від природних якостей матеріалів, технологічного рівня виробництва, локальних традицій. Майже кожен осередок представлений провідними майстрами з яскравою творчою індивідуальністю.

Так, виробам опішнянських гончарів була властива своєрідна декоративність. Федір Червінка, крім гравіювання по вологому черепку, наліплював рельєфні орнаментальні деталі, Василь Погосний у плетиво

мальованого рослинного орнаменту вводив казкових звірів і птахів, а художник-кераміст Юрій Летішак розробляв декор на основі мотивів, запозичених із шовкових гаптів.

У другій половині XIX ст., незважаючи на зростання конкуренції з боку промисловців, гончарство в Україні досягло найбільшого поширення, технічної і естетичної досконалості.

У період НЕПу гончарство стало кустарним промислом майстрів-одноосібників. Постачання матеріалами і збут продукції забезпечували скупники, які володіли значним капіталом. Укркустарторг провадив закупівлю гончарних виробів на експорт, почали виникати художні артлі.

Примусова колективізація завдала значної шкоди гончарному промислу. У багатьох відомих сільських осередках спроби заснувати гончарні артлі зазнали невдачі. Різко скоротилася кількість кустарів-гончарів, бо всі працездатні селяни повинні були працювати в колгоспах.

У повоєнні десятиріччя гончарство набуло певного пожвавлення. Нестача на ринку ужиткового посуду сприяла швидкому відновленню виробництва кераміки в Опішні, Василькові, Валках (Харківська обл.). Переважно дрібні, напівкустарні підприємства задовольняли своїми виробами навколишні села. Їхні миски, дзбанки, горнятка та інші речі зберігали місцеві художні традиційні форми й декору.

У 60-х роках XX ст. ще діяли численні осередки нестаріючої кераміки. Городище Полтавської області, Шатрище Сумської області, Плахтянка Київської, Пастрицьке Черкаської, Залісці Тернопільської, Шпиколоси й Гавареччина Львівської, Кобончин Чернівецької області. У цих осередках не створювали керамічних цехів, і до певної міри тут найдовше «законсервувалися» традиційні локальні форми. Однак, із плином часу центри кераміки так само, як і теракотової, а в деяких місцевостях навіть розписної, поволі загасали менше половини, та й то працювали в них переважно один-два досвідчених майстри.

Отже, на початку XXI століття очевидно стає негативна тенденція поступового зникнення народного гончарського мистецтва. Нині майже припинилася спадкоємність гончарних традицій: молоді керамісти дуже рідко вдаються до відтворення чи осучаснення традиційних форм виробів. Тому актуальною стає потреба підтримки гончарства, яке далеко ще не вичерпало себе як з точки зору цінності артефакту, так і з точки зору утилітарних запитів сучасної людини.

Досліджений нами словник термінології народного гончарства порівняно невеликий, він складає близько 300 лексем. Але він є важливою складовою терміносистеми образотворчого мистецтва і відбиває різноманітні аспекти функціонування гончарства.

Основними семантичними групами професійної гончарської лексики є:
- назви суб'єктів, причетних до гончарської справи: гончар, горчар, горшечник;

- види глини, що різняться деякими якостями і використовуються для виготовлення різних виробів: глей;
- назви речовин, якими обробляють гончарні вироби до або після випалювання: ангоб, глазур, полива, емаль;
- техніка розпису гончарних виробів: фляндрування, поліхромний розпис, ріжкування, мармурування, ритування, підполив'яний розпис;
- назви місць добування глини: глинисько, глинище, ревні;
- назви приладів, спеціального обладнання, знарядь праці: гончарний круг, гончарна піч, качалка, п'ятра, п'ятрини;
- частини гончарної печі: горнило, кабиця, клобук;
- частини гончарного круга: верхняк;
- частини гончарських виробів: дно, утір, пук, вінця, криси, пелюстка, лавочка, тичі, карнизик;
- назви гончарних виробів: глечик, горпулк, миска, горнятко, набирах, ринка, дзбанок, барилок, баклага, барильце, куманець, кахлі.

У результаті структурно-семантичного аналізу було встановлено найпродуктивніші способи словотворення термінологічної лексики народного гончарства:

- суфіксальний,
- префіксальний,
- суфіксально-префіксальний.

З-посеред цих способів найбільш активним є творення нових слів за допомогою іменникових суфіксів від іменних основ:

- верх – верхняк; глина – глинисько, глинище; лава – лавочка; карниз – карнизик;
- горнути – горнило; качати – качалка.

Менш частотним є утворення слів шляхом префіксального (полива) і суфіксально-префіксального способів (підполив'яний розпис).

Частина слів має непохідну основу: глей, дно, ревні, вінця, глек тощо.

Формування іншої частини термінологічної лексики народного гончарства відбувалося семантичним шляхом – через розщеплення багатозначного слова і поступове утворення омонімів.

Плечі – частина гончарного виробу і частина тіла людини;

Лавочка – частина виробу і місце для сидіння;

Глазур – спеціальна суміш для покриття гончарських виробів і кондитерська суміш;

Карнизик – виступ під вінцями виробу і виступ біля вікна із зовнішньої сторони будівлі;

Клобук – окружене склепіння гончарної печі з отворами для виходу пару і головний убір;

Пелюстка – частина виробу від пука до вінець.

Подаємо список активної термінологічної лексики традиційного українського гончарства.

Ангоб – рідко розведена глина з барвниками, якою покривають тонким шаром керамічні вироби перед випалюванням.

Верхняк – верхня частина гончарного круга.

Вінця (криси) – верхні краї виробу.

Глазур – рідка суміш з окису свинцю, міді, заліза і флюсів та домішок глини, піску, якою покривають тонким шаром керамічні вироби.

Глей – дуже пластична глина, що залягає неглибоко від поверхні землі, яку використовують для гончарних виробів.

Глинисько (глиниско, глинище, ревні) – кар’єр, ями, з яких вибирають або вже вибрали глину.

Гончар (горчар, горшечник) – ремісник, що виготовляє глиняний посуд.

Гончарний круг – кустарне знаряддя для формування посуду та інших виробів з глини.

Горнило – камера в гончарній печі.

Дно – нижня частина виробу.

Кабіця – яма, в якій розмішувалась гончарська піч.

Качалка – гончарне приладдя для розкачування глини.

Лавочка – впадина під вінцями гончарського виробу.

Набирах — глиняний глечик із широким отвором для збирання ягід.

Полива – рідка суміш з розплавленого битого скла і барвників різних кольорів, якою покривають тонким шаром виробу і закріплюють випалюванням.

Промисел – заняття будь-яким ремеслом для добування засобів існування; дрібне ремісничє виробництво; місце, родовище, де добувають що-небудь.

Пук – середня випукла частина виробу.

П’ятра (п’ятрини) – стелажі з дощок для сушіння глиняного посуду перед випалюванням.

Ремесло – дрібне виробництво готових виробів, що базується на ручній техніці при відсутності виробничого поділу праці; певна професія, фах.

Утір – лінія, що окреслює дно виробу.

Висновки. Отже, особливості діяльності окремих колективів, зв’язаних професійними інтересами, завжди відбивалися в їх лексичі. Вона характеризується, таким чином, низкою конкретних операційних рис та ознак, які відображають детальніше процесуальне членування об’єктивної діяльності. До таких рис у термінологічній лексичі гончарства належать назви знарядь виробництва та їх компонентів, назви трудових процесів і дій, назви гатунків сировини, виробів, їх якостей тощо.

У нинішній час постає загроза зникнення гончарних традицій, і усе проблематичніше стає їх відродження, а, відтак, не задокументованою залишається і певний обсяг цієї професійної термінології.

Література:

1. Вакалюк Л.Ю. Назви посуду та іншого кухонного начиння в українській мові //Культура слова: Республіканський міжвідомчий збірник. – К., 1985. – вип.29. – С.45-48.
2. Веремійчук І. Реміснична лексика //Диво-слово. – 1996. – №10. – С.20-23.
3. Данченко Л. Народна кераміка Наддніпрянщини. – К.: Мистецтво, 1969. – 139 с.
4. Гоберман Д. Розписи гуцульських гончаров. – Ленинградское отделение: Искусство, 1972. – 198 с.
5. Голубець О.М. Львівська кераміка. – К.: Наукова думка, 1991. – 116с.
6. Кривчанська М.Ф. Назви посуду гончарного промислу Полтавщини //Полтавсько-київський діалект – основа літературної мови. – К.: Мистецтво, 1954. – С.118-119.
7. Матейко К.І. Народна кераміка західних областей Української РСР XIX – XX ст. – К.: АН УРСР, 1954. – 107 с.
8. Українська культура: історія і сучасність. Навчальний посібник /За ред. Черепанової С.О. – Львів: Світ, 1994. – С.651-657.
9. Українське народне мистецтво. Кераміка і скло. – К.: Мистецтво, 1974. – 214 с.

Надійшла до редакції 23.02.2009